

С. Топалова

Словообразователни и семантични метаморфози на показателните местоимения и наречия в чийшийските говори (Бесарабия)

В статията се разглежда една от особеностите на чийшийските говори — словообразователни и семантични метаморфози на местоимения и наречия. Модификационните морфемии се описват в идиолектите, класифицират се и се изясняват причините за тяхната употреба. С паралели в други български говори са описани случаите на "присъединяване" на модификационните частички към местоименията и наречията в пет чийшийски говора, което демонстрира системата на допълнителната многопосооченост, чиято основа са формантите *ъй-*, *-нъ*, *-йа* (*-йе*).

Ключови думи: чийшийски говори, модификационни морфемии, показателни местоимения, отместоименни наречия, българска диалектология, морфология.

В статията е представена една от особеностите на чийшийската група говори в Бесарабия — удължените местоименно-показателни форми, образувани чрез "присъединяване" на модификационните морфемии към местоимения и наречия, добре запазена в разговорния български език и получила развитие в този тип източнобългарски говори.

Описаните тук разширени местоименни форми са типично явление за българския език. Така например са се образували местоименията *ние*, *вие*; *този*, *тази* и др. [10: 162–168]. Но както в старобългарски, така и в съвременния книжовен език удължаването от типа *язека*, *тизека*; *таквезинака* се избягва, затова тези форми са характерни само за диалектите [8: 401–408]. Непостоянните компоненти на показателните форми, които биват предпоставени и задпоставени, Б. Велчева определя като модификационни морфемии (терминът е на I. Ногеску, 1964). Важното е, че те "засилват значението на дадена дума, без да го изменят" [6: 233].

Ще разгледаме това явление в чийшийските говори в Бесарабия, които представляват една устойчива източнобългарска диалектна група (предмет на последните проучвания на авторката [17–22]). Отнесени за пръв път от авторския колектив на "Атлас българских говорив в СССР" към мизийския *ъ*-тип [2: 35; 16: 188–191], сега те се свързват с балканските говори в България [22: 376].

Оказва се, че още в първата граматика (1835) Н. Рилски се обявява срещу формите на личните местоимения с *пригурки*: *язекана* и др. [14: 19]. На старобългарските местоименнолични форми за 1 и 2 лице единствено и множествено число съответстват новобългарските *азе*, *ази*, *яс*, *язе*, *язека*, *яска*; *ти*, *тизе*, *тизека*; *нази*, *назе*, *вази*, *-зе(ка)* [11: 109–110; 13: 265]. В речника на Н. Геров тези форми са фиксирани със забележка "смякч.", срв. *тукана*, *туканка* и *туканкана*, нар. смякч. от *тука*; *туйка* и *туйкана*, мест. смякч. от *туй*, *туйцака*, *товачка* и др.; *азе*, *азека*, *азекана*, *азка* вм. *аз* и др. [7]. Речникът се създава в края на XIX век, когато започва формирането на книжовния български език, и в него са включени основни диалектни варианти. Изглежда тези форми са били предпочитани, тъй като в речника се наблюдава голяма вариативност както по отношение на формантите, така и на броя на местоименните форми.

Както личи от таблица 1, подобни форми са активни в речта на съвременните чийшийци. Към местоименията и към наречията се прибавят подсилващи показателни частици със значение "ето, това, точно това; точно такъв; точно толкова; точно така".

За сравнение (вж. таблицата): от предпоставните частици в анкетите бяха посочени *йа* (за с. Зализничное и Табаки), *аля* — Кубей (Червоноармейское) и *а* в Нови Троян, Владичени за далечен предмет и др. Интересна е системата с корелационната редица *тъс* — *тъзе*, *тес* — *тисе* и под. в Табаки и Кирнички, но чийш. *ъй-*, *-йе*, *-нъ*, *-йенъ*, (*-нъйа*) отсъстват.

В българските диалекти през XIX век (по Н. Геров)	В съвременните диалекти в България (по Б. Велчева)	В бесарабски чийшийски	говори други
1. Предпоставени -----	ей, е, а ; ие (родопско)	ъй-	ал' а (Кубей) А – (Н. Троян, Криничное) и от типа
2. Задпоставени -ка: <i>азека, азка; туюка</i> -на: <i>тукана</i> -кана: <i>азекана, азкана;</i> -чка: <i>туканка, товачка .</i> -кана: <i>азекана, азкана;</i> <i>туйкана</i> и др.	-ка, -на, -кана и др.	-нъ (-чкъ, -нкъ); -йе, -йа (-йъ) ; -кънъ, -нъкъ; -йенъ, -нъйе. (-йанъ, -нъйа)	<i>тъс – тъзе</i> (Кирнички, Табаки) и др.

Условно ще ги разделим на две основни групи [20: 82]:

I група. Неутрални местоименни форми с едно по-категорично посочване (с различна степен на модификация): *ъй-, -нъ, -къ, -нъкъ (-нкъ)* и др.

II група. Показателни форми с "умалително-гальовните" *-чкъ* (и *-нкъ*) /със самостоятелно ударение *-йенкъ, -йечкъ /*, които се използват за малки предмети (лица) и/или превнасят известна гальовност и приличат на умалителните наставки *-чк* и *-нк*, срв. *таачкъ, тдочкъ, унечкъ* и *таанкъ, тукъчкъ, тугавънкъ, тъкдвънкъ* и *тъковъчку, толкувичкъ, тъкъвичкъ, тъкйвъчки* и др.

Думата може да е с няколко показателни частички, вж. напр. местоименната верига: *тва – ъй_твачкъ* и *ъй_тванкъ – ъй_тва_йе, ъй_тва_йъ, ъй_тва_йа – (ъй) тва_йенъ* и *(ъй) тва_йенкъ (твайънкъ) – ъй_тва_нъйе – ъй_тва_нъкъ (тва_нъчкъ); тук – (ъй) тукъ – (ъй) тукенъ – (ъй) тукенкъ (нъ), (ъй) тукъчкъ* и *(ъй) тукънкъ – (ъй) тукънкъ_йенъ – (йъ) тукенкъ_йенъ* и др., т. е. сред модификационните морфемни, характерни за чийшийските говори, се различават:

— **предпоставени и задпоставени**, от които са:

прости енклитични форми *-нъ, -къ, -йъ* и проклитика *ъй-*;

съставни енклитики *-нъкъ* и *-кънъ*;

форми със самостоятелно ударение — *-йе* и *йа*; *-йенъ (-йанъ)* и *-нъйе (-нъйа)*.

За да изясним случаите, в които се използват показателни форми с модификационни частички, ще дадем няколко образци-идиолекти с описание на съпътстващите паралингвистични фактори (тези идиолекти са от село Калчево, Болградско, където удължените форми са често срещано явление).

Идиолект 1 (разказва с умиление за внучето си, с вълнение си спомня как е било. Съпровожда думите си с мимика и жестове):

[//ъй_тукъчкъ кумийкътъ бѣши му дунѣл пирилдниви рѣскъ бѣличкъ и рѣзиви гаштички/ и аз гу укпъх гу/ нъ унее / два мѣтрашчтъ му нѣпрах/ и тванкъ_йенъ/ .. / ий дъ гу види бабъ/ пкъ то/ къту си бѣши зъгънту с пилинтъ ъй_тѣй_йе и ъй_тѣй гъ пѣснъ дъ гу види//]

Идиолект 2 (разказва за историята на селото, излага конкретни факти и жестикулира): [//сетнинкъ ужѣ съ збрали ъй_тукъ_нъйе нъ ъй_тва м'асту дѣту ний съ нъхождѣми../ ъй_го рикъл/ ти туг жъ бѣдиш старустъ/ сетн'ъ идѣт ъй_тѣе / пирил//].

Идиолект 3 (информаторът е ядосан, категоричен в съжденията си, размахва ръце): [//аз з грѣшу съ знам_нъйе/ ту другари_нъйе/ пкъ унѣе въпше нѣ ги знам/..пкъ шѣфъ ми кавъ нъ мѣни/ ми спѣсни скат/ ж мъ зънисѣ_нъйе/ аз жъ съ убърнъ с мѣшинтъ/ той ж ми кажи чакъй бѣ/ ти ни си пу рабутъ_нъ/.../и бинзѣнъ скѣп/ кой йенъ тѣ пѣтъ//]

Както личи от приведените примери, основните причини за "пренатоварените" местоименни форми са: допълнителна категоричност "точно това, а не друго"; допълнително посочване на предмета с жест, т. е. в съчетание с паралингвистични фактори; известна гальовност в разговора с или за дете и при посочване на малки предмети и/или засилена емоционалност (естествени са и преплитанията на тези причини).

Многобройни са случаите на подобни показателни форми, използвани като заместващи думи в случай, че информаторът не се сеща за думата, т. е. за да запълни изреченската пауза. Обикновено това са субстантивирани форми от типа *тва̀нь*, *тъ̀кò(в)ъ̀нь*, *тва̀нькъ̀*, *йѐнь* и др., напр. *Зими тва̀нь/ къ̀зъ̀нчиту*. *Искъ̀м тъ̀кòвъ̀нь/ ма̀нджъ̀*.

След като разгледахме най-общо видовете модификационни морфемии и случаите на употребата им в чийшийските говори, нека да се спрем върху конкретни "удължени" показателни форми от 5 чийшийски селища: Каменка (Измаилско), Нагорное (Ренийско), Калчево, Бановка и Городнее (Болградско) в Украйна. Освен предварителните си записи (аудио и на ръка от 1995–1997 г.), авторът използва анкети от 1999 г. с десет изречения-превод от руски на диалектен български, предложени на по-младото поколение (ученици от Болградската гимназия и студенти от Измаилския държавен педагогически институт).

Към личните местоимения, които почти не се различават от книжовните с изключение на запазените в Калчево удължени форми *на̀зи*, *ва̀зи* [17: 437–438], рядко се "прибавят" задпоставени модификационни морфемии *-нь*, *-къ̀*, *-къ̀нь*, *-йѐнь*: *Ас къ̀нь къ̀зъ̀х и тъ̀й жъ̀ бьди* (наподобява остарялото лично местоимение с притурки язекана). *Ти йѐнь кво̀ мѝслиш зъ̀ тва̀? Ас нъ̀йя̀ нъ̀йѝ му къ̀зъ̀х!* (фиксирани са в Калчево)

Показателните местоимения са една от отличителните особености на бесарабските говори. Специално за чийшийските са характерни следните форми:

То̀д тда̀ (тва) тѐе (за близък предмет или лице)
Уно̀д уна̀д (ува̀, уна̀в) унѐе (за далечен предмет или лице)
Тъ̀къфъ̀ тъ̀къвъ̀в тъ̀ковъ̀в тъ̀кйвъ̀в (по-ново *тъ̀кйви*) (за признак)
Толкувъ̀(и по-ново толко̀д) (за количество)

Ето как изглеждат тези показателни форми в говорите на петте чийшийски селища:

С предпоставна модификационна морфема *йь-* се съчетават всички тези местоимения: *йь то̀д*, *йь тда̀*, *йь тѐе* и др., *йь тъ̀къфъ̀*, *йь тъ̀къвъ̀в*, ... и *йь толкувъ̀в*, срв. *Йь тда̀ жина му къ̀зъ̀лъ̀*. *Йь уна̀в дите ду̀вьда̀*. *Искъ̀м йь тъ̀къвъ̀в рокъ̀л с йь тъ̀кйви рька̀ви*. (Калчево) *Вот йь то̀д къ̀зъ̀н' зъ̀ми*. *Ас йскъ̀м йь то̀д къ̀пòт'* (Нагорное) *Йь го̀д йь тва̀ къ̀зъ̀нчи зими*. *Ти йь то̀д ни ба̀ръй*. *И за йь тва̀ ни гъл'чи* (Городнее) и др. Развива се изглежда от показателната частица *ей* "ето", рус. *вот* (от ситуативно-показателната функция преминава към граматическа анафоричност).

Предпоставеното *йь* фигурира и в особените показателни форми от типа *йь го̀* и *йь га̀* [19: 105], които често предхождат горепосочените форми, напр. *Йь го̀д йь тѐе мумйчъ̀тъ мъ̀ стйгна̀й*. *Йь гу̀ унѐе буйки зими* (Калчево); *Ас йскъ̀м йь га̀ йь тва̀ пла̀ти* (Бановка) и др.

Тези форми могат да се усложняват с други задпоставени частички, срв. *Йь тва̀чкъ̀ дите водиш*. *Йь то̀лкувъ̀чкъ̀ ти стйгъ̀*. *Йь тъ̀кйвъ̀нти пь̀ри убмин'а̀д*. *Йь го̀д нъ̀йя̀ с'а̀д ма̀слиницъ̀ дуде вечи/ фс'о̀*.

Със задпоставната морфема *-нь* се образуват следните форми: *та̀анъ̀* и *та̀анъ̀*, *то̀дъ̀нь* и *то̀дъ̀нь*, *тва̀анъ̀*, *тѐеъ̀нь* и рядко *уно̀дъ̀нь* и др., *то̀лкувъ̀нь*; за признаци *тъ̀къвъ̀нь*, *тъ̀къвъ̀нь*, *тъ̀ковъ̀нь*, *тъ̀кйвъ̀нь* (и *тъ̀ковъ̀нь* субстантивирано). Употребяват се често, но не се срещат във всички посочени селища: *Питъ̀т зъ̀ та̀анъ̀/ Мь̀русь*. *Искъ̀м по̀ тъ̀къвин'а̀д свит'ър*. *Нъ̀вьдил о̀фци, уткрил то̀кòдъ̀нь/ къ̀ръчмъ̀*. *И д'аду Микйш там то̀ковъ̀нь/ сь̀ нъ̀селил* (Калчево). Формите с *-нь* се срещат членувани и степенувани. Съчетават се с *йь-* и *-къ̀* (*-нкъ̀*), *-нъ̀къ̀*, *-къ̀тъ̀*: *Ти тва̀нькъ̀тъ̀/ пь̀т'ъ̀ зъ̀бръвь* и др.

Като умалително-гальовни фонетични варианти на *-нь* могат да се определят *-чкъ̀* (и *-нкъ̀* (рядко): *то̀дчкъ̀*, *та̀ачкъ̀* и др., *тъ̀къвъ̀чкъ̀* и др., *йь то̀лкобчкъ̀*. *Йь тва̀чкъ̀ стъ̀на̀лу съ̀фсѐм син' у*. *Нъ̀ ува̀чкъ̀ дите да̀ди йь тъ̀йчкъ̀*, *пъ̀к нъ̀ та̀анъ̀ глобъ̀ исипъ̀ съ̀с шъ̀пъ̀тъ̀*. *Ти и йь то̀лкувъ̀чкъ̀ нй̀ мъ̀ слушъ̀ш!* *Вий то̀ковъ̀чкъ̀/ сиднѐти и чакъ̀йти*. *Йь то̀къвинкъ̀ пурьсна̀*.

Формантът *-нкъ̀* по-често е съкратеният вариант на *-нъ̀къ̀*, срв. по-рядко *то̀днкъ̀*, *тѐенкъ̀*, *тва̀нкъ̀*; *тъ̀къвъ̀нкъ̀*, *тъ̀ковъ̀нкъ̀* (за разлика от *-чкъ̀* не се съчетава с всички показателни местоимения, напр. за далечни предмети) *Зими то̀къвъ̀нкъ̀тъ̀ мь̀рòжъ̀нь* (=Вземи такъв (от този) сладолед.) *И шаз булгра̀шкити по̀мн'ъ̀д дей то̀кòвъ̀нкъ̀тъ̀/ то̀д гиръ̀н била̀ най-сла̀тъкъ̀ вудъ̀тъ̀* и др.

Други варианти: с *йь-* и *-нъ̀йѐ*, *-йѐнь*, напр. *Зъ̀нѐс йь та̀ачкъ̀ нъ̀йѐ крушкъ̀*. (=Донеси тази чаша).

Задпоставените морфемии *-къ̀* и *-къ̀нь* не се използват при показателните местоимения в "чист" вариант, срв. *Зъ̀ тва̀нкъ̀нь мълчи*. (= За това мълчи).

Енклитичната форма *-нъкъ* (*-нъкътъ*, *-нъкънь*) се съчетава обикновено с показателни местоимения за близки лица и предмети: *Тод инджинѐръ руск'аа къза нъ тод'нъкъ/ нъ д'аду Ън'у маркуф. Ти ф тв'анъкъ/ ф клубъ дъ мълчйш. Тѐенъкънь оръ квд си мйсл'ят?*

Частичката *-йѐ* (*-йѐ*, рядко *-йа*) е най-разпространената задпоставена модификационна морфема в чийшийските говори, срв. *Ъй_тодо_йѐ*, *Ъй_таа_йѐ* в Бановка, *ува_йѐ* и др. под. в Нагорное; *Тоо_йѐ гу турхми ълис ту патурдъсъ* (Каменка); *Ас йскъм ъй_таа_йѐ рдкль и ай_тѐйѐ туфли. Ундйѐ трепкъ зимй. Ти ундѐ_йѐ мъж зъбръви* (Городнее) *Фънй зъ ъй_таа_йа ручкъ* (Калчево) и др. Често се употребява и с особените показателни форми, например *Ъй_га_йѐ къкъф шарик нъдѹх* (Бановка).

Всички показателни местоимения (а в Калчево и въпросителни, относителни и др.) могат да се съчетават със сложните модификационни морфемии *йѐнъ* (*йѐнкъ*, по-рядко *йанкъ*) и *нъйѐ* (*нъйа*, *нъѐ*), получаващи вторично ударение в думата, вж. *Тва_йѐнъ праву гу къза. Тв'анъ_йѐнъ тр'абъ дъ съ зъбр'ави. Той тъкъф_йѐнъ прос!* (с интензифициращо значение) и *Дади ми ъй_тѐѐ_нъйа брачните книги. Примест'аа нъ нъ гръдинътъ, нъвѐд'ѐну, нъродъ малку — ъй_тва_нъйа искъх дъ ръскажъ и Кой_нъйа тъ прусй дъ пйтъш? Кво_йѐнъ сига жъ прайш? Той къфту_нъйѐ гълвичък* (Калчево) (среща се ограничен брой селища).

Показателните (отместоименни) наречия, които са същите, както и в книжовния български език, в чийшийските говори се изговарят така:

За място: *тук и там*: *Ъй_тукъ*, *Ъй_тукѐ*, *йѐ_тукъкъкъ*, *тукънъ*, *тукънкъ*, *Ъй_тукъ_йѐ* и *Ъй_там* и *Ъй_тѐмѐ*, *Ъй_тамкъкъ*, *Ъй_тѐмѐнкъ*, *Ъй_тѐмѐнъ*, *тамкънъ* и др. *Ъй_го ъй_тукъ ъй_тѐй с'адѐй* (Калчево, Бановка) (в Калчево са фиксирани още *утаткънъ*, *нѐтаткънкъ*).

За време: *сига*, *тугавъ*: *Ъй_сига*, *Ъй_сега*, *Ъй_с'аа* и *Ъй_с'аа_йѐ*; *сиганъ* и *с'аанъ* и *тугавънкъ*, *тугѐенъ*, *тугивънъ*, *туганъ* и др. *Ъй_с'аа ту н'амъ гу дѐдѐш, туганкъ_йѐнъ жъ приказвѐми двамътъ. Ъй_с'а_йѐ със туфли од'ѐт, пкъ р'ану врѐми къдънки уд упашкити удрѐжът.* (Калчево) (в Городнее са фиксирани още *удѐв'ѐнкъ*, *утнѐпрѐшкън* (*-нъ > -н*) и *утс'аанъ*, *утугавънкъ*, *нѐпрѐшкънъ* в Калчево и Бановка)

За начин: *тѐй*: *Ъй_тѐй*, *Ъй_тѐйкъкъ*, *Ъй_тѐй_йѐ* и *Ъй_тѐй_йа*, *Ъй_тѐйкъкъ_йанъ*, *Ъй_тѐйкъкъ_нъйѐ*, *Ъй_тѐй_нъйа* и др. *Ми кълйровъчън нош ни ли си вид'алъ? Ъй_тѐй гълвичкътъ ну ъй_тѐй(йа ту крухличкъ. Аз гачи ъй_сига гу гледѐм, той ту унѐѐ мустаци ъй_тѐй зъвѐрте-ни.* (Калчево) и др.

За причина: *зѐтва*: рядко *зѐтванъ*, *зѐтва_нъйа* и *зѐтва_йѐнъ*.

Ще отбележим още формите *сетникъ* и *сенникъ*, *сетн'ѐнкъ*, тѐй като показателната морфема *-къ* в чийшийските говори се съчетава само с наречието *сетни*.

Гореизложеният материал разкрива уникалната система на допълнителната многопосоченост в един от източнобългарските преселнически говори, основата на която са непостоянните форманти *-нъ*, (*-къ*), *-йѐ* (*-йа*). Обяснение на това явление можем да търсим в речниковото им значение, вж. напр. **На** 2 част.1.разг. Ето, това е [5: 456]; **Я** межд. Означава 1. Подкана, молба,... 4. обл. Сочене нещо близко: ето, ей [5: 1073]. Удължените форми са се срещали и в старобългарския, и в новобългарския език и са били винаги нежелателни, но тук явлението не само се пренася и запазва, но и продължава да се развива — появяват се сложни и съставни посочващи форми. Нещо повече: в едно от селищата — Калчево — модификационната частица *-нъйѐ* (*-нъйа*) (по-рядко *-йѐнъ* и *-нъ*) наред с показателните местоимения и наречия се използва и с други видове местоименни форми, дори с други различни класове думи — съществителни, глаголи и др., обикновено в случай на силна възбуда на информаторите в екстремална ситуация и под. *Кой_нъйа ти къза дъ гу пичѐш? Нъли ас_йѐнъ тѐ придупридох! Га_йѐнъ жъ дйш?* (вж. още Идиолект 3)

От социолингвистично гледище тези форми при младите се срещат по-рядко, защото в руския и книжовния български език (ако го учат или владеят) отсъстват такива, или изобщо показателната частица *ѐ* се заменя с рус. *от* (*вот*), срв. [//и ъй_тва ѳфърмление от/ дѐ идим ъй_тва ний/ ну ришихми чи нѐпример от тр'абъ дѐ имъ идин угъл утвѐдѐхми ф музейѐ вот нъ ъй_таа къшитъ/] (Калчево) Някои използват наред с диалектното руските варианти *от* /*вот*, но — и това е важно — последните се появяват само на мястото на "излишната" форма *ето* (рус. *вот* е думо-паразит в руската реч), но не и в съчетание с местоименни форми. Срв. още *Вот ъй_тоу къзан' земи* (Нагорное) и др.

Интересното е, че аналогия на диалектния проклитик *ѝ-* откриваме в някои руски говори: *ѝтот, ѝта, ѝто, ѝти* (Павловско) и *ѝтой, ѝтая, ѝтоє* (Саратско) вместо мест. този, рус. этот; зтут-ка вместо наречието тук: "Вот тут, здесь" [15: 288], което възможно е повлияно донякъде от българските говори, вж. например в Саратовски район.

И така явлението, характерно за старобългарския и съвременния български език и наричано по различен начин — притурки, удължения, модификационни морфемии, е пренесено от прародината в Бесарабия и е широко застъпено в **чийшийските** говори. То се състои в удължаването основно на показателните местоимения и наречия с предпоставена морфема *ѝ-* и задпоставени *-нъ, -ѝе; -нъкъ, -нкъ;* "умалителното" *-чкъ* и др. Най-разпространени са *ѝ-* и *-ѝе (-ѝъ)*; редки са сложните ударени форми *-нъѝе* и *-ѝенъ*. Разгледаните в пет чийшийски селища в Бесарабия основни видове модификационни морфемии *ѝ-, -нъ, -ѝа* изглежда са показателни модифициращи частици по произход.

За "допълнителните" форми на показателните местоимения, получени след "прилепването на най-различни показателни усилващи частици или различни части на речта", говори в своето проучване за гребенския говор Ив. Кочев, срв. *ѝтушин* "ей тука този", *ѝтъкъфкетъѝке, ѝтъкъвѝскетъѝке* "ето толкова голям" [9: 62-63] (съответните чийшийски са *ѝ_тоо_ѝъ, ѝ_тъкъф, ѝ_тъкъвинкънтъ_(нъѝе)*). М. Младенов описва ситуацията, в които се използват разширените форми на личните местоимения от типа *ѝазека, менека*: редовно при логическо ударение, "както и в други западни говори", и в диалогична реч, когато отговорът се състои само от местоимение [12: 74].

В публикуваните изследвания за българските говорите извън България намерихме примери в оланския говор у И. Бунина: *тос, тъс, туй* и *тозика, тъзика, тезика* и по-рядко *тозикан м., тъзикана ж., тъзикану ср.*, последните форми със забележка "Ети примери записани от 70-летнего старика" [4:103] и *тукана, тугизика* [4:106, 107] и в банатския говор (Румъния). Разпространени са и в Кубейския говор, като се отбелязва, че "наставката *-ана (-ъна)* най-често се прибавя към деминутивните форми на местоименията-наречията, които се предпочитат пред неутралните", напр. *сегичкъна/ сизанкъна, туганкъкана, рядко кугинкъкана; тукъна, тукънкана, толкънкана*. [3: 82-83]

Аналогия на това явление намираме сред съвременните български говори, вж. многобройните примери от Архива за Български диалектен речник при БАН-София: *тъзика* "тази" (Пловдивско, Троянско, Сев. Добруджа), *тузикана* "това" (Родопски речник), *тузикана* (Чепино), *туйнака* (Брезнишко), *туйнакца* (Варненско), *туйцък* (Търновско, Сливенско); *тукана* "тук" (Гоцеделчевско, Котелско, Великотърновско, Кулско, Чепинско и др.), *тукачка* "от тук, с отсянка на умалителност, миловност") (А. Венедиктов, 1948) (с. Сеново, Разградско, Сев. Добруджа, Ихтиманско) и *тукъчкъ* (Еленско, Толбухинско и др.); *тукачкана* (с. Слатино, Ловешко), *туканак* (Дряновско), *тукънъ, тукънкъ* (с. Войнягово, Карловско); *туканѝа, туканейѝа, тукана* "ей тук, на това място"(банатски говор в Румъния) [1] и др.

Модификационните изоморфи, употребени с показателните местоименни и наречни форми в българските говори, са разнообразни: *-ка, -кана, -цък, -нейѝа* и др. (може да се допълни таблица 1). Важното е, че това е общобългарско явление в говоримата диалектна реч, било то в България или в преселническите селища в Бесарабия или в Румъния, което води началото си от старобългарския език, с тенденция за разширяване на тези форми в съвременните диалекти.

1. АБДР: Архив за Български диалектен речник /Секция за българска диалектология и лингвистична география към ОБЕ. — София.
2. Атлас болгарских говоров в СССР. — Москва, 1958.
3. Барболова З. Особенности на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район, Одеска област в Украйна / Българските говори в Украйна. — Одеса, 1999. — Вип. 2.
4. Бунина И. К. Звуковой состав и грамматический строй говора ольшанских болгар // Статии и материали по българской диалектологии. — М., 1953. — Вип. 4.
5. Български тълковен речник. — София, 1993.
6. Велчева Б. Показателни местоименни форми в българските говори (Обща типологическа характеристика) // ИИБЕ, 1971.
7. Геров Н. Речник на българский язык. — Пловдив, 1895 — 1908. — Т. 1-6.
8. Иванчев Св. За някои форми на показателните местоимения в българския език // ИИБЕ, 1962, VIII.
9. Кочев Ив. Гребенският говор в Силистренско. — С., 1969.
10. Мирчев К. Историческа граматика на българския език. — София, 1963.
11. Мирчева-Иванова Д., Харалампиев Ив. История на българския език. — Велико Търново, 1999.

12. Младенов М. Ихтиманският говор // Трудове по българска диалектология. — С., 1966.
13. Младенов Ст. История на българския език. — С., 1979.
14. Ницолова Р. Българските местоимения. — София, 1986.
15. Словарь русских говоров Одесщины: В 2-х тт. — Одесса, 2001.
16. Стойков Ст. Българска диалектология. — София, 1993.
17. Топалова С. Местоименната система в чийшийските говори (Бесарабия) // Българите в Северното Причерноморие — В. Търново, 1997. — Т. VI.
18. Топалова С. Някои особености при членуването в българските преселнически говори (Бесарабия) // Научовият вѣсник Измайлѣського держ. пед. инст. — Измайл, 1998. — Вип. 5.
19. Топалова С. Особые указательные формы в чийшийских болгарских говорах Бессарабии // Слов'янський збiрник. — Одеса, 1997. — Вип. III.
20. Топалова С. Показателните модификационни морфемѣ в чийшийските говори (Бесарабия) // Слов'янський збiрник. — Одеса, 2001. — Вип. VIII.
21. Топалова Св. Съчетанията аа, еѣ, уу, ий, оо в чийшийските говори (Бесарабия) // Наша школа. — Одеса, 1999. - № 2-3.
22. Топалова С. Чийшийските говори в Бесарабия. // Българите в Северното Причерноморие. — В. Търново, 1996. — Т. V.

С. Топалова

СЛОВОТВІРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ МЕТАМОРФОЗИ ВКАЗІВНИХ ЗАЙМЕННИКІВ І ПРИСЛІВНИКІВ У ЧИЙШИЙСЬКИХ ГОВІРКАХ (БЕССАРАБІЯ)

У статті розглянуто одну з особливостей чийшийських говірок у Бессарабії — словотвірні і семантичні метаморфози займенників та прислівників. Модифікаційні морфемѣ описано в ідіолектах, подано їх класифікацію і розглянуто причини їх застосування. У порівнянні з іншими болгарськими говірками описано прислiвник модифікаційних морфем до займенників та прислівників у 5 чийшийських говірках, демонструючи таким чином унікальну систему додаткового декількаразового вказування, в основі якої форманти -й-, -нъ, -йа (-йе).

Ключові слова: болгарська діалектологія, чийшийські говірки, морфологія, модифікаційні морфемѣ, займенники, займенникові прислівники.

S. Topalova

WORD-BUILDING AND SEMANTIC METAMORPHOSIS OF DEMONSTRATIVE PRONOUNS AND ADVERBS IN CHIYSHIYA DIALECTS (BESSARABIA)

The article deals with one of peculiarities of Chiyshiya dialects in Bessarabia — with word-building and semantic metamorphosis of pronouns and adverbs. Modificational morphemes are described in idiolects, their classification is given and reasons of their use are analysed. Addition of modificational morphemes to pronouns and adverbs in 5 Chiyshiya dialects is described in comparison with other Bulgarian dialects, thus showing the unique system of additional multi-indication with formants -y-, -ny, -ya (-ye) in its basis.

Keywords: Bulgarian dialectology, Chiyshiya dialects, morphology, modificational morphemes, demonstrative pronouns, pronominal adverbs.